

Κωστής Κανάκης

«Μέχρι να εγκαταλείψει την κακή του διαγωγή»: Παραβατικές συμπεριφορές στον οθωμανικό Χάνδακα του 17ου αιώνα

ABSTRACT

In 1669, the Ottoman army, after a 24-year war with the Venetians, completed the conquest of the island of Crete. On the island, as a new Ottoman province (*Eyalet-i Girit*), various Ottoman institutions were installed. Among these institutions, justice was crucial to the firm establishment of Ottoman rule on the island.

The Ottoman judge (*kadi*) was the backbone of the Ottoman judicial and administrative system. The kadi and his court (*mahkeme*) were the institutions that allowed communication between the political and religious imperial centre and the provinces. However, kadi courts also had another function within the Ottoman system. Kadis set the rules of law-abiding behaviors and accepted principles and ways of living by aiding the establishment of Ottoman moral and religious principles and the dominance of Ottoman norms of social behavior. Thus the kadi's court emerged as the institution principally responsible for characterizing a behavior as delinquent and exerting means of social control and discipline.

The Sultan's subjects lived in a predetermined and continuously controlled environment of accepted legal and social boundaries. However, some Ottomans crossed those boundaries, moving from the area of legality to illegality and delinquency. Criminals like murderers and thieves, moral wrongdoers like adulterers, rapists and prostitutes, and political renegades and rebels like the *hains* were identified and prosecuted.

In this article, we will discuss the issue of delinquency in Crete, and especially delinquent behaviors in the eastern part of the island (modern prefectures of Heraklion and Lasithi) during the early Ottoman period. The archives studied come from the kadi court of Kandiye (*Kandiye Şeriye Sicil Defterleri*) and concern its first 29 years (1670-1699) of operation.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Οθωμανική Αυτοκρατορία, Τουρκολογία, Κρήτη, Οθωμανική Κρήτη, 17ος αιώνας, Χάνδακας, Παραβατικότητα, Ιεροδικείο

Στις 19 Δεκεμβρίου 1696 μ.Χ. εμφανίστηκε ενώπιον του Οθωμανού δικαστή Χάνδακα η οικογένεια του προ δύο μηνών δολοφονημένου Γιάννη από την Αχλάδα Μαλεβιζίου κατηγορώντας ως δολοφόνο τον Μιχάλη, γιο Νικολού από τη Δαμάστα Μυλοποτάμου. Ο κατηγορούμενος αποδέχτηκε την κατηγορία και κατέθεσε πως μαζί με τον συνεργό του Μιχάλη, γιο Σταυράκη από τον Κρουσώνα Μαλεβιζίου, σκότωσαν τον Γιάννη και κατόπιν πέταξαν στη θάλασσα το πτώμα στην τοποθεσία Κιουτσούκ Καλέ (το σημερινό Παλιόκαστρο). Κλείνοντας την ομολογία του κατέθεσε πως προέβη σε αυτές τις ενέργειες αφότου πήρε σχετικές εντολές και πληρώθηκε από τον παπα-Γαβριήλ της Μονής Σαββαθιανών. Δεκαέξι ημέρες αργότερα οι κατηγοροί παρουσιάστηκαν εκ νέου στον δικαστή και σύμφωνα με τα όσα

είχαν γίνει πλέον γνωστά κατηγορήσαν τον παπα-Γαβριήλ ως ηθικό αυτουργό της δολοφονίας. Εξαιτίας της απουσίας μαρτύρων και σύμφωνα με την οθωμανική πρακτική ο καδής κάλεσε για ακρόαση στο ιεροδικείο κατοίκους της περιοχής με σκοπό να επιβεβαιώσουν τον κακό χαρακτήρα του παπα-Γαβριήλ. Έτσι, εννιά Χριστιανοί συγχωριανοί του θύματος εμφανίστηκαν και κατέθεσαν στο ιεροδικείο πως ο κατηγορούμενος έχει κακή φήμη και ασχολείται με βδελυρές πράξεις. Η υπόθεση ολοκληρώθηκε με τον καδή να αξιολογεί όλες τις καταθέσεις και να αποφασίζει πως ο κατηγορούμενος για τιμωρία πρέπει να σταλθεί για υπηρεσία στις γαλέρες του οθωμανικού στόλου «μέχρι να εγκαταλείψει την κακή διαγωγή του» (Τ.Α.Η. 11/53, Σταυρινίδης, 1978, μτφρ. 1410 και 1411).

Το παρόν άρθρο καταπιάνεται με το φαινόμενο της παραβατικότητας, όπως αυτό εμφανίστηκε κατά την πρώιμη οθωμανική περίοδο (1669-1700) στον καζά Χάνδακα (σημερινό νομό Ηρακλείου και Λασιθίου). Κατά την έρευνα για τη συγγραφή του παρόντος άρθρου μελετήθηκαν πρωτογενείς αρχειακές πηγές και συγκεκριμένα οι κώδικες του οθωμανικού ιεροδικείου Χάνδακα.¹

Με την ολοκλήρωση του Κρητικού Πολέμου εντάθηκαν οι οθωμανικές προσπάθειες για την ταχεία και ομαλή εγκόλπωση της Κρήτης στον οθωμανικό κόσμο. Η Κρήτη μετατράπηκε σε μια οθωμανική επαρχία (*εγιαλέτι*) που χωρίστηκε σε τρεις διοικητικές περιφέρειες (*σαντζάκια*) υπό έναν πασά η καθεμία και στις ίδιες δικαστικές ενότητες (*καζάδες*) υπό έναν δικαστή (*καδή*): των Χανίων, του Ρεθύμνου και του Χάνδακα. Κάθε καζάς με τη σειρά του υποδιαιρείτο σε επαρχίες (*ναχιγιές*).²

Η εμπέδωση του θεσμού της δικαιοσύνης στην οθωμανική εκδοχή του, η επικράτηση των αντίστοιχων αποδεκτών κανόνων κοινωνικής και ηθικής συμπεριφοράς και η επιστροφή του αισθήματος της ασφάλειας στους απλούς κατοίκους, απέτέλεσαν προτεραιότητες για τις οθωμανικές αρχές. Έτσι στον καζά Χάνδακα λειτούργησαν οι κυριότεροι οθωμανικοί θεσμοί, της δικαιοσύνης και της δημόσιας τάξης, αμέσως μετά την οθωμανική επικράτηση. Ο σημαντικότερος ανάμεσά τους ήταν ο θεσμός του ιεροδικείου, του οποίου προϊστάτο ο καδής.³

Ο εκάστοτε καδής αποτελούσε τη ραχοκοκαλιά του διοικητικού και του δικαστικού οθωμανικού συστήματος. Ταυτοχρόνως ήταν ο βασικός υπεύθυνος για την επιβολή των οθωμανικών αρχών και ορίων αποδεκτής και νομιμόφρονης συμπεριφοράς. Αποτελούσε τον κύριο μεσά-

¹ Το Τουρκικό Αρχείο Ηρακλείου (εφεξής «Τ.Α.Η.») φυλάσσεται στη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου. Τα τελευταία χρόνια από τη Βικελαία Βιβλιοθήκη και σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών έχουν εκδοθεί στα ελληνικά οι Κώδικες 2-5 του Ιεροδικείου Χάνδακα, βλ. Ελισάβετ Ζαχαριάδου (επιμ.), *Ιεροδικείο Ηρακλείου. 2ος-5ος Κώδικας*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου. Στην ίδια θεματική ανήκει και το κολοσσιαίο έργο του αείμνηστου Νικόλαου Σταυρινίδη, βλ. Νικόλαος Σταυρινίδης (1975-1978), *Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης*, τ. Α΄-Γ΄, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

² Για τη διοικητική και δικαστική οργάνωση της οθωμανικής Κρήτης βλ. Μαρίνος Σαρηγιάννης (2008), «Η δικαστική οργάνωση και το ιεροδικείο του Χάνδακα στη νεοκατακτημένη Κρήτη», Ελισάβετ Ζαχαριάδου (επιμ.), *Ιεροδικείο Ηρακλείου. Πέμπτος Κώδικας (1673-1675, 1688-1689)*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 17-40.

³ Για την πρώιμη οθωμανική Κρήτη βλ. Molly Greene (2005), *Κρήτη: ένας κοινός κόσμος. Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στη Μεσόγειο των Πρώιμων Νεότερων Χρόνων*, Ελένη Γκαρά και Θέμιδα Γκέκου (μτφρ.), Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου· Ersin Gülsoy (2004), *Girit'in Fethive Osmanlı İdaresinin Kurulması 1645-1670*, Κωνσταντινούπολη, Tarihve Tabiat Vakfi Yayını.

ζοντα αφενός μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας και αφετέρου μεταξύ της κεντρικής κυβέρνησης και των επαρχιών. Ο καδής αντιπροσώπευε το Ισλάμ και το κράτος διαχέοντας, αναπαράγοντας και υποβάλλοντας συγκεκριμένες επιταγές και πρότυπα συμπεριφοράς. Ο χαρακτηρισμός μιας συμπεριφοράς ως παραβατικής διαμορφώνεται σε σχέση με την εκάστοτε νομιμότητα και το όριο του επιτρεπτού που έχει τεθεί από μια κυρίαρχη πολιτική θεωρία και ιδεολογία που ορίζει την «κανονικότητα» και δικαιώνει τη δίωξη και την καταστολή κάθε αποκλίνουσας συμπεριφοράς. Το ιεροδικείο κατ' αυτόν τον τρόπο αναδύθηκε ως θεσμός ελέγχου, πειθάρχησης και εμπέδωσης συγκεκριμένων αρχών.⁴ Ωστόσο, ορισμένοι Οθωμανοί υπήκοοι με τις ενέργειές τους υπερέβαιναν τα όρια αποδεκτής συμπεριφοράς μετακινούμενοι κατ' αυτόν τον τρόπο από το πεδίο της επιτρεπόμενης, νόμιμης συμπεριφοράς σε αυτό της παραβατικής. Εγκληματίες, όπως δολοφόνοι και κλέφτες, ηθικοί παραβάτες, όπως μοιχοί, βιαστές, ιερόδουλες και πολιτικοί αποστάτες σαν τους χαϊνδες, βρίσκονταν στο επίκεντρο και διώκονταν.⁵

Το ιεροδικείο Χάνδακα ιδρύθηκε και λειτουργούσε στο μέγιστο των δυνατοτήτων κάθε άλλου οθωμανικού ιεροδικείου από το 1670 μ.Χ., εφαρμόζοντας διατάξεις και των τριών πηγών του οθωμανικού δικαίου. Για παράδειγμα η καταδίκη σε θάνατο σε μια υπόθεση ληστείας σε δημόσιο δρόμο απέρρευε από τον ισλαμικό νόμο, η καταδίκη κάποιου βάσει της κοινωνικής του υπόληψης και όχι σχετικών μαρτυριών σε μια άλλη υπόθεση προερχόταν από τον σουλτανικό νόμο, ενώ η καταδίκη σε υπηρεσία στις γαλέρες, που προαναφέρθηκε, εδραζόταν στο εθιμικό δίκαιο και στην κρατική ανάγκη εύρεσης κωπηλατών για τον στόλο. Ωστόσο, σε επίπεδο διατύπωσης των ιεροδικαστικών καταχωρίσεων η πρωτοκαθεδρία του ιερού νόμου του Ισλάμ εμφανίζεται ξεκάθαρα, κάτι που ήταν σύμφωνο με τον δηλωμένο στόχο της οθωμανικής ηγετικής ομάδας, δηλαδή η Κρήτη να «λάμψει με το σεριάτ και το μεγαλείο του Ισλάμ» (Greene, 2005, 325).

Από το σύνολο των 3.275 καταχωρίσεων που εξετάστηκαν, ο αριθμός των παραβατικών υποθέσεων που εντοπίστηκε ανέρχεται στις 145, δηλαδή ποσοστό της τάξεως του 4%. Ο αριθμός αυτός είναι μικρός και γίνεται ακόμα μικρότερος, αν αφαιρεθούν οι 47 καταχωρίσεις που αναφέρονται στο ενδημικό φαινόμενο των χαϊνδων. Έρευνες στην ίδια θεματική κατά την ίδια χρονική περίοδο και σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας (Βέροια, Λάρισα, Ρέθυμνο, Σόφια) έχουν καταλήξει περίπου στα ίδια συμπεράσματα. Επιβεβαιώνεται έτσι πως ο αριθμός των παραβατικών υποθέσεων που εν τέλει έφταναν ενώπιον του καδή ήταν παντού μικρός.⁶

⁴ Για τις λειτουργίες των ιεροδικείων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ενδεικτικά βλ. Haim Gerber (1994), *State, society and law in Islam: Ottoman law in comparative perspective*, Albany, State University of New York Press· İlber Ortaylı (2016), *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadi*, İstanbul, Kronik· Dror Ze'evi (1998), «The Use of Ottoman Sharīca Court Records as a Source for Middle Eastern Social History: A Reappraisal», *Islamic Law and Society* 5/1 (1998), 35-56.

⁵ Για τον οθωμανικό «ποινικό κώδικα» βλ. Αντώνης Αναστασόπουλος και Ελένη Γκαρά (1999), «Οθωμανικές αντιλήψεις περί εγκλήματος και τιμωρίας», *Μνήμων* 21 (1999), 37-54· Uriel Heyd (1973), *Studies in old Ottoman criminal law*, Oxford.

⁶ Για τη Βέροια βλ. Ελένη Γκαρά (2001), «Δολοφόνοι και Δικαστές στην Οθωμανική Βέροια», *Ήμερος* 1 (2001), 113-130· για τη Θεσσαλονίκη βλ. Ginio, Eyal, "The administration of criminal justice in Ottoman Selanik (Salonica) during the eighteenth century", *Turcica* 30 (1998), 185-209· για τη Λάρισα βλ. Γιώργος Σαλακίδης (2004), *Η Λάρισα (Yenişehir) στα μέσα του 17ου αιώνα: Κοινωνική και οικονομική ιστορία μιας βαλκανικής πόλης και της περιοχής της με βάση τα οθωμανικά ιεροδικαστικά έγγραφα των ετών 1050-1052, 1650-1652*, Αθήνα, Σταμούλης· για το Ρέθυμνο βλ. Αγσε

ΕΙΔΟΣ ΠΑΡΑΒΑΣΗΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ
Ανθρωποκτονίες	21
Ηθικά (παρενοχλήσεις 7, βιασμοί 3, ευρύτερα ηθικολογικά 3, κατανάλωση/λαθρεμπορία κρασιού 2, μοιχείες 2, μαστροπεία 1, εξύβριση 1, πλαστογραφία 1)	21
Κλοπές (με χρήση βίας/τραυματισμό 1)	19
Ποικίλες μορφές βίας (βιαιοπραγίες 15, εμπρησμός 1, απαγωγή/σφετερισμός 1, ενεργή πολιτική ανυπακοή 1)	18
Υπεξαιρέσεις	10
Ζωοκλοπές	9
Δράση ως χαϊνής	47
ΣΥΝΟΛΟ	145

Στις καταχωρίσεις παραβατικών υποθέσεων είναι περιορισμένα τα στοιχεία που δίδονται για την υπόθεση που εκδικάζεται. Σπάνια μαθαίνουμε κάτι περισσότερο από τα ονόματα των διαδίκων, το θρήσκευμά τους, τον τόπο κατοικίας τους, την κατηγορία εναντίον του εναγόμενου και την ύπαρξη μαρτύρων που να επιβεβαιώνουν ή να διαψεύδουν την κατηγορία. Ενίοτε πληροφορούμαστε για τα επαγγέλματα των διαδίκων, την ακριβή τοποθεσία της παράβασης, το όπλο ή το μέσο που χρησιμοποιήθηκε και τέλος αν υπήρχε πρόθεση τραυματισμού ή θανάτωσης. Ελλιπείς είναι επίσης οι πληροφορίες που μαθαίνουμε για διάφορες συλλογικές δράσεις και πρωτοβουλίες κατοίκων που εκδηλώνονταν για την εκδίωξη ανεπιθύμητων προσώπων από την περιοχή τους. Περαιτέρω βασικές λεπτομέρειες, όπως το κίνητρο, ο τρόπος λειτουργίας των μεσολαβητών των συμβιβασμών, οι ομάδες έρευνας και αυτοψίας ή η σχέση που είχαν οι μάρτυρες επί της διαδικασίας με την εκδικαζόμενη υπόθεση, δεν μας δίδονται.⁷

Συγκριτικά οι περισσότερες υποθέσεις παραβατικού χαρακτήρα (73 υποθέσεις) που εκδικάστηκαν στο ιεροδικείο ανάγονται στα πέντε πρώτα χρόνια από την ίδρυσή του (1670-1674). Ο αριθμός αυτός είναι εντυπωσιακός, καθώς ανάμεσά τους υπάρχει μόλις μια υπόθεση που σχετίζεται με τη δράση των χαϊνήδων. Φαίνεται πως μετά από αρκετά χρόνια αβεβαιοτήτων οι κάτοικοι της περιοχής ένιωθαν πλέον αυξημένη την ανάγκη σταθεροποίησης ενός κλίματος ασφάλειας και δικαιοσύνης και έτσι άρχισαν να προσφεύγουν στο νέο, επίσημο δικαστήριο. Σε κάριο βαθμό η νομική ανάγκη ήταν αυτή που οδήγησε στη σύντομη καθιέρωση του οθωμανικού θεσμού απονομής δικαιοσύνης στον καζά του Χάνδακα. Επιπρόσθετη βοήθεια βεβαίως

Nühket Adiyek (2004), «Υποθέσεις αντιδικιών ανάμεσα σε μουσουλμάνους από τα ιεροδικαστικά κατάστιχα του Ρεθύμνου κατά τον 17ο αιώνα», Μ. Βουγιουκαλάκη, Δ. Κάκος, Ε. Καλογεροπούλου, Π. Κροκίδας, Σ. Πούλιος (μτφρ.), *Κρητολογικά Γράμματα* 19 (2004), 9-32· για τη Σόφια βλ. Rossitsa Gradeva (2005), «On the Judicial Functions of Kadi Courts: Glimpses from Sofia in the 17th century», *Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit* 5/2 (2005), 15-43.

⁷ Για τις νομικές διαδικασίες του οθωμανικού νομικοδικαστικού συστήματος βλ. Ronald Jennings (1978), «Kadi, court and legal procedure in 17th c. Ottoman Kayseri: The kadi and legal system», *Studia Islamica* 48 (1978), 133-172.

ΠΕΝΤΑΕΤΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ
1670-1674	73
1680-1684 (για μόνο 1 έτος)	7
1685-1689	30
1690-1694	16
1695-1699 (για μόνο 4 έτη)	19
ΣΥΝΟΛΟ (21 έτη)	145

έδωσε και το γεγονός πως το ιεροδικείο ήταν ένας ανοιχτός θεσμός απονομής δικαιοσύνης. Ο οποιοσδήποτε ανεξαρτήτως τάξης ή θρησκευματος μπορούσε να απευθυνθεί στον καδή προσδοκώντας τη δικαίωσή του. Ακόμα και οι μη Μουσουλμάνοι παρά τους δικαστικούς περιορισμούς που υφίσταντο, μπορούσαν να δικαιωθούν. Ένας τελευταίος παράγοντας που οδήγησε στη γρήγορη εμπέδωση του ιεροδικείου ήταν το γεγονός πως, μετά από τη μακροχρόνια βενετική περίοδο και εξαιτίας των σχετικών πολιτικών που ασκήθηκαν κατά τη διάρκεια αυτής, στην πρώιμη οθωμανική εποχή απουσίαζαν κοινοτικοί και θρησκευτικοί θεσμοί, στους οποίους θα μπορούσαν να καταφύγουν τουλάχιστον οι μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί. Ο λεγόμενος «δικαστικός πλουραλισμός», που υπήρχε σε μεγάλο μέρος του οθωμανικού κόσμου, πιθανότατα χρειάστηκε κάποιο χρονικό διάστημα να οργανωθεί στον Χάνδακα.⁸

Οι υποθέσεις, στις οποίες οι εμπλεκόμενοι ήταν αποκλειστικά Μουσουλμάνοι, ήταν πολλές (40 υποθέσεις) – κάτι το λογικό αφού το δικαστήριο του καδή ήταν προπαντός ένα μουσουλμανικό δικαστήριο. Αυτό βεβαίως δεν απέτρεψε τους ορθόδοξους από το να προσφεύγουν σε αυτό και αρκετές υποθέσεις ήταν αποκλειστικά ενδοορθόδοξες (15 υποθέσεις). Από την άλλη, οι εβραϊκές και αρμενικές κοινότητες ήταν περισσότερο εσωστρεφείς και μάλλον απέφευγαν να προσφύγουν στον καδή για μια αμιγώς εσωτερική τους υπόθεση (βλ. μία περίπτωση από την κάθε κοινότητα). Ωστόσο, οι περισσότερες ποινικής φύσης υποθέσεις που εκδίκασε το ιεροδικείο του Χάνδακα ήταν μικτής θρησκευτικής σύνθεσης (43 υποθέσεις).⁹ Φυσικά αυτό οφείλεται στο γεγονός πως σύμφωνα με το οθωμανικό νομικό-δικαστικό σύστημα οι μικτές ποινικές υποθέσεις εκδικάζονταν από τον καδή, ιδίως αν στους εμπλεκόμενους

⁸ Για τη συζήτηση σχετικά με τον «δικαστικό πλουραλισμό» βλ. Antonis Anastasopoulos (2013), «Non-Muslims and Ottoman Justice(s?)», Jeroen Duindam, Jill Harries, Caroline Humfress και Nimrod Hurvitz (eds.), *Law and Empire: Ideas, Practices, Actors*, Leiden and Boston, Brill, 275-292· Karen Barkey (2013), «Aspects of Legal Pluralism in the Ottoman Empire», Lauren Benton και Richard Ross (eds.), *Legal Pluralism and Empires, 1500-1850*, New York, New York Press, 83-107· Eugenia Kermeli (2007), «The Right to Choice: Ottoman Justice vis-à-vis Ecclesiastical and Communal Justice in the Balkans, Seventeenth-Nineteenth Centuries», Andreas Christmann και Robert Gleave (επιμ.), *Studies in Islamic Law: A Festschrift for Colin Imber*, Oxford, 165-210.

⁹ Για τον πληθυσμό και τις θρησκευτικές κοινότητες του πρώιμου οθωμανικού Χάνδακα βλ. Ελισάβετ Ζαχαριάδου (2010), «Πρόσθετες παρατηρήσεις για τον πληθυσμό του Χάνδακα μετά την παράδοσή του», Ελισάβετ Ζαχαριάδου (επιμ.), *Ιεροδικείο Ηρακλείου. Τέταρτος Κώδικας, 1672-1674/1683-1686*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 21-33· Ελένη Καραντζίκου και Πηνελόπη Φωτεινού (2003), «Μια πρώτη προσέγγιση του περιεχομένου 1669-1673», Ελισάβετ Ζαχαριάδου (επιμ.), *Ιεροδικείο Ηρακλείου. Τρίτος Κώδικας (1669/73-1750/67)*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, κή'-οδ'.

ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ
Μικτές	43
Αμιγώς μουσουλμανική	40
Αμιγώς ορθόδοξη	15
Αμιγώς εβραϊκή	1
Αμιγώς αρμενική	1

συγκαταλέγονταν Μουσουλμάνοι.¹⁰ Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως το ιεροδικείο κατόρθωσε να καταστήσει τον εαυτό του ως τον σημαντικότερο τόπο επίλυσης αυτών των διαφορών. Μια άλλη επιλογή που υπήρχε ήταν αυτή του εξωδικαστικού συμβιβασμού, αλλά αυτή βεβαίως προϋπέθετε την ανάλογη διάθεση των αντιδίκων.

Η συντριπτική πλειοψηφία όσων εμφάνιζαν παραβατικές συμπεριφορές ήταν άνδρες. Μονάχα στις υποθέσεις ηθικών παραβάσεων, όπως της μοιχείας ή της πορνείας, κάνουν την εμφάνισή τους γυναίκες «δράστες». Απ' την άλλη τα θύματα ανήκαν επίσης στο ανδρικό φύλο με εξαίρεση βεβαίως τις υποθέσεις βιασμών. Αυτή η κυριαρχία του ανδρικού φύλου είναι άλλη μια απόδειξη πως η οθωμανική κοινωνία ήταν μια κοινωνία σαφέστατου έμφυλου χαρακτήρα, ακόμα και στον χώρο του εγκλήματος ή της θυματοποίησης. Οι γυναίκες παρέμεναν περιορισμένες στον οικιακό τους χώρο ή στα όρια της γειτονιάς τους, κάτι που τους εξασφάλιζε αυξημένη προστασία.¹¹

Οι εγκληματίες σε μεγαλύτερο βαθμό φαίνεται πως προέρχονταν από τη μουσουλμανική κοινότητα. Κάτι τέτοιο ήταν αναμενόμενο, όχι εξαιτίας μιας έμφυτης παραβατικής φύσης των Μουσουλμάνων, όπως έχει συχνά υποστηριχτεί στην ελληνική εθνική ιστοριογραφία, αλλά περισσότερο εξαιτίας του ότι οι Μουσουλμάνοι προσέφευγαν με μεγαλύτερη ευκολία στον καδή και έτσι εμφανίζονται συχνότερα στις καταχωρίσεις. Επιπλέον, οι Μουσουλμάνοι ήταν σχεδόν υποχρεωμένοι να προσφύγουν στον καδή, αφού δεν είχαν στη διάθεσή τους κάποιο εναλλακτικό δικαστικό σύστημα, με εξαίρεση ίσως το δικαστήριο του τοπικού πασά. Λαμβάνοντας αυτό υπόψιν μπορούμε να πούμε πως ναι μεν τα μέλη της μουσουλμανικής κοινότητας είχαν μια αυξημένη παραβατική συμπεριφορά, αλλά εν τέλει όχι τόσο μεγαλύτερη από τα μέλη της ορθόδοξης χριστιανικής κοινότητας. Σε σημαντικό βαθμό μάλιστα η όποια διαφορά ανάμεσα στις δυο αυτές κοινότητες φαίνεται πως οφειλόταν στο γεγονός πως

¹⁰ Για την παρουσία των μη Μουσουλμάνων στα οθωμανικά ιεροδικεία βλ. NajwaAl-Qattan (1999), «Dhimmis in the Muslim Court: Legal Autonomy and Religious Discrimination», *International Journal of Middle East Studies* 31, (1999), 429-444. Συγκεκριμένα για το ιεροδικείο Χάνδακα βλ. Φωτεινή Χαϊρέτη (2013-2014), «Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στο Ιεροδικείο του Χάνδακα. Ειδήσεις για το ναχιγέ Μαλεβιζίου (1669-1689)», *Μνήμων* 33 (2013-2014), 11-50.

¹¹ Για την ευρύτερη σχέση των γυναικών με το οθωμανικό δικαστικό σύστημα ενδεικτικά βλ. Ronald Jennings (1975), «Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records – The Sharia Court of Anatolian Kayseri», *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18 (1975), 53-114· Sophia Laiou (2007), «Christian Women in an Ottoman World: Interpersonal and Family Cases Brought Before the *Shari'a* Courts During the Seventeenth and Eighteenth Centuries», A. Buturović – I. Schick (eds.), *Women in the Ottoman Balkans. Gender, Culture and History*, London, 243-271· Leslie Peirce (2003), *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley, University of California Press.

η πλειονότητα των Μουσουλμάνων του καζά ανήκε σε κάποιο στρατιωτικό σώμα, ιδίως στο γενιτσαρικό.

Ήταν μια οξύμωρη κατάσταση, καθώς θεωρητικά η αυξημένη παρουσία στρατιωτικών σωμάτων και δυνάμεων καταστολής θα αύξανε το αίσθημα ασφάλειας στην περιοχή. Στην πράξη όμως η ροπή τους προς την παραβατικότητα εν τέλει αύξανε την εγκληματικότητα και είναι επαρκώς τεκμηριωμένο πως όσοι σχετιζόνταν με στρατιωτικά σώματα έτειναν να εμπλέκονται σε πάσης φύσεως παραβατικές συμπεριφορές. Το νομικο-δικαστικό τους καθεστώς, που τους έφερνε σε πλεονεκτικότερη θέση αφού τους προσέφερε τη δυνατότητα να δικάζονται από τις δικές τους αρχές, το αυξημένο ειδικό βάρος που απολάμβαναν ως στρατιώτες, η ευχέρεια που είχαν στο να καταφεύγουν στη χρήση βίας και απειλών, η κατοχή εκ μέρους τους όπλων και η συνεχής μετακίνησή τους αναλόγως των πολεμικών αναγκών της αυτοκρατορίας, δημιουργούσαν ευνοϊκές συνθήκες εκδήλωσης παραβατικών συμπεριφορών. Αυτοί οι λόγοι, αλλά και δύο επιπλέον τοπικοί, δικαιολογούν τα επαναλαμβανόμενα υψηλά ποσοστά συμμετοχής τους σε έκνομες ενέργειες και στον Χάνδακα. Ο τοπικός λόγος έχει να κάνει με τον μεγάλο πληθυσμιακό αριθμό τους στον Χάνδακα, αλλά και με το πώς η πλειονότητα των Μουσουλμάνων κατοίκων του καζά είχε καταφέρει να ανήκει ή να σχετίζεται στενά με τα διάφορα στρατιωτικά σώματα που στάθμευαν στην περιοχή. Ωστόσο αυτό που προκαλεί εντύπωση, ίσως και απορία, είναι πως τα μέλη των στρατιωτικών σωμάτων του Χάνδακα μάλλον δεν δικάζονταν από τα δικά τους δικαστικά όργανα, καθώς η παρουσία τους ενώπιον του καδή ήταν πολύ συχνή. Για τον Χάνδακα θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως οι Μουσουλμάνοι εγκληματούσαν περισσότερο, επειδή ήταν μέλη κάποιου στρατιωτικού σώματος και όχι επειδή ασπάζονταν το Ισλάμ. Από την άλλη, Αρμένιοι και Εβραίοι σπάνια εμφανίζονται ως δράστες στα ιεροδικαστικά έγγραφα.¹²

Αν χωρίσουμε τις παραβατικές ενέργειες σε δύο ευρύτερες ομάδες, αυτές των εγκλημάτων κατά της περιουσίας και των εγκλημάτων κατά προσώπων, παρατηρείται ισορροπία. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται οι κλοπές, οι ζωοκλοπές και οι υπεξαιρέσεις, ενώ στη δεύτερη οι ανθρωποκτονίες και οι βιαιοπραγίες. Οι υποθέσεις ηθικού περιεχομένου και αυτές που αφορούν το φαινόμενο των χαϊνηδων δεν δύνανται να ενταχθούν σε καμιά από τις δύο αυτές ομάδες. Η αρχική εκτίμηση πως η ομάδα των εγκλημάτων κατά της περιουσίας θα κυριαρχούσε εξαιτίας του ότι τα εγκλήματα αυτής της ομάδας συνδέονται με προβλήματα ανεργίας, μισθών, τιμών και πληθωρισμού, δηλαδή με προβλήματα ιδιαίτερα αισθητά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία του 17ου αιώνα, διαψεύστηκε. Αθροίζοντας τον αριθμό των υποθέσεων, καταλήγουμε σε μια σχεδόν απόλυτη ισορροπία μεταξύ των δύο ομάδων (38 κατά περιουσίας – 39 κατά προσώπων). Μπορούμε να ισχυριστούμε πως η ευρύτερη οθωμανική τάση της εποχής για εντονότερη παρουσία των εγκλημάτων κατά της περιουσίας στον καζά του Χάνδακα αντισταθμίστηκε είτε από τοπικούς παράγοντες, όπως οι μακροχρόνιες πολεμικές συγκρούσεις, η «μακρόσυρτη» χρονικά διαδικασία εμπέδωσης των οθωμανικών θεσμών ασφάλειας, καθώς και αντικατάστασης των παλαιότερων βενετικών, η εσωτερική και εξωτερική

¹² Για την πολύπλευρη παρουσία του γενιτσαρικού σώματος στην Κρήτη βλ. Γιάννης Σπυρόπουλος (2014), *Κοινωνική, διοικητική, οικονομική και πολιτική διάσταση του οθωμανικού στρατού: οι γενίτσαροι της Κρήτης, 1750-1826*, Πανεπιστήμιο Κρήτης – Ρέθυμνο, Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή.

ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ ΤΗ ΝΥΧΤΑ
Ανθρωποκτονίες	1
Ζωοκλοπές	1
Ηθικές παραβάσεις (μοιχείες, λαθρεμπόριο κρασιού)	3
Κλοπές	5
ΣΥΝΟΛΟ	10

μετανάστευση και οι μαζικοί εθελοντικοί εξισλαμισμοί, είτε από την ιδιαίτερη δυναμική που αποκτά η κοινωνία μιας περιοχής όταν αυτή βρίσκεται σε διαδικασία δομικών μετασχηματισμών και αλλαγής του πολιτικού, οικονομικού και πολιτισμικού επικυρίαρχου συστήματος.

Ένα άλλο σημείο που αξίζει να σταθούμε είναι αυτό της νύχτας. Η νύχτα έχει αποτελέσει μια από τις εμμονές της νεότερης ιστοριογραφίας που είδε σε αυτήν το σύνορο ανάμεσα στην κυρίαρχη κοινωνία και στους περιθωριακούς της. Η νύχτα συνδέθηκε με τη δράση των πληβείων, του κόσμου της βίας και της παραβατικότητας. Στον πρώιμο οθωμανικό Χάνδακα, η νύχτα ως προνομιακός χρόνος διάπραξης του εγκλήματος και ευρύτερα των παραβατικών συμπεριφορών δεν φαίνεται να έχει ισχυρή παρουσία. Αυτό βεβαίως μπορεί να οφείλεται και στον τρόπο γραφής των οθωμανικών κωδίκων με τις ελλιπείς πληροφορίες που αυτοί μας παρέχουν. Κατά τη διάρκεια της νύχτας διαπράχθηκαν μονάχα μια δολοφονία, μια ζωοκλοπή και ένας τραυματισμός, όπως και οι δύο περιπτώσεις μοιχείας που καταγράφηκαν. Επίσης το λαθρεμπόριο κρασιού πραγματοποιείτο υπό την κάλυψη του σκοταδιού. Το ίδιο πιθανόν να συνέβαινε και με τις επιθέσεις των χαϊνιδων, αφού πληροφορούμαστε για διάφορες διαταγές που προέτρεπαν τους φύλακες των πύργων σε επιφυλακή κατά τις νυχτερινές ώρες. Τέλος, το έγκλημα που είχε την πιο ενισχυμένη παρουσία κατά τη διάρκεια της νύχτας ήταν αυτό της κλοπής, αφού το 26% των κλοπών διαπράχθηκαν τότε.

Στον πρώιμο οθωμανικό Χάνδακα, παρά την εμφάνιση σχεδόν όλης της γκάμας των κύριων μορφών παραβατικών ενεργειών, η ύπαρξη ομάδων «οργανωμένου εγκλήματος» ή συγκροτημένου υποκόσμου δεν φαίνεται πολύ πιθανή. Μερικές σχετικές ενδείξεις υπάρχουν, όπως για παράδειγμα η πιθανότητα να υπήρχε ένα οργανωμένο σύστημα κλεφτών-κλεφταποδόχων. Ίσως η συγκρότηση τέτοιων κατηγοριών να απαιτεί χρονικό διάστημα μεγαλύτερο από αυτό που μελετήθηκε ή αλλιώς οι συνθήκες της περιόδου αυτής απλώς δεν βοήθησαν τον σχηματισμό «οργανωμένου εγκλήματος». Τα εγκλήματα στον Χάνδακα διαπράττονταν είτε από μεμονωμένα πρόσωπα είτε από μικρές ομάδες δύο ή τριών ατόμων. Ωστόσο, στους κώδικες έκαναν την εμφάνισή τους μερικές δραστήριες «συμμορίες», όπως ζωοκλέφτες από την Αρμάχα Πεδιάδας (Τ.Α.Η. 5/117, Βαρούχα – Χαιρέτη – Σαρηγιάννης, 2008, μτφρ. 408) ή γενίτσαροι λαθρέποροι κρασιού (Τ.Α.Η. 7/133, Σταυρινίδης, 1976, μτφρ. 1107), ή μερικές «εγκληματικές φυσιογνωμίες», όπως ο ιθύνων νους δολοφονίας και προαναφερθείς παπα-Γαβριήλ ή ο εξισλαμισμένος Εβραίος μαστροπός Αλή (Τ.Α.Η. 7/74, Σταυρινίδης, 1976, μτφρ. 1079) ή πρόσωπα αμφιβόλου ηθικής υπόστασης, όπως ο Αρμένιος πλαστογράφος Νικόλα του Μαδρεφίλε (Τ.Α.Η. 2/71, Αϊβαλή – Κολοβός – Σαρηγιάννης, 2014 μτφρ. 400,

Σταυρινίδης, 1975, μτφρ. 277). Δυστυχώς, η μελέτη των παραβατικών συμπεριφορών του οθωμανικού Χάνδακα του 17ου αιώνα δεν μπόρεσε να μας δώσει περισσότερα στοιχεία για την εικόνα και την κουλτούρα του υποκόσμου ή των οργανωμένων εγκληματικών συμμοριών που δρούσαν στον οθωμανικό κόσμο.¹³

Αυτό που αναδεικνύεται μέσα από τα ιεροδικαστικά έγγραφα είναι πως η παραβατικότητα δεν ήταν μια μόνιμη κατάσταση. Με εξαίρεση μερικά μεμονωμένα πρόσωπα, όπως του παπα-Γαβριήλ ή του μαστροπού Αλή ή μερικών ομάδων, ή όπως των γενιτσάρων λαθρεμπόρων κρασιού ή των ζωοκλεφτών της Αρμάχας, δεν φαίνεται να υπήρχε κάποια συστηματικότητα στην παράβαση του νόμου αυτών που εμφανίστηκαν στις καταχωρίσεις. Η μεγάλη πλειονότητα όσων βρέθηκαν ενώπιον του καδή ήταν παραβάτες και εγκληματίες της στιγμής. Δεν εγκληματούσαν κατ' εξακολούθησιν ούτε βιοπορίζονταν από τις παράνομες ενέργειές τους. Το πιθανότερο είναι πως όσοι καταδικάστηκαν από τον καδή τιμωρήθηκαν όπως προβλεπόταν και κατόπιν συνέχισαν τις ζωές τους – όσοι βεβαίως μπορούσαν, για παράδειγμα όσοι πλήρωσαν τον φόρο αίματος για μια δολοφονία. Με άλλα λόγια διέσχιζαν τα όρια παραβατικότητας-νομιμότητας δύο φορές. Την πρώτη από τη νομιμότητα προς την παραβατικότητα και τη δεύτερη από την παραβατικότητα πίσω στη νομιμότητα. Για παραδείγμα ένας πρώην χαϊνης αν αποδεχόταν εκ νέου την υποτέλεια (*ραγιέτι*) και εγγυούνταν για αυτόν οι συγχωριανοί του, μπορούσε να επιστρέψει στον τόπο κατοικίας του. (Ενδεικτικά: Τ.Α.Η. 6/107, Σταυρινίδης, 1976, μτφρ. 919, Τ.Α.Η. 6/116, Σταυρινίδης, 1976, μτφρ. 925.) Επομένως, παρατηρούμε πως αυτό που έχει ειπωθεί περί διαπερατότητας στην πράξη των κοινωνικών ορίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν εν πολλοίς αληθές και για τον Χάνδακα του 17ου αιώνα.¹⁴

Ανάμεσα στον αριθμό των υποθέσεων της υπαίθρου (109 υποθέσεις) και εκείνων της πόλης του Χάνδακα (37 υποθέσεις) που παρουσιάστηκαν στον καδή, υπάρχει μεγάλη ανισορροπία. Αυτό το φαινόμενο μπορεί σε πρώτη ανάγνωση να ξενίζει, αφού το ιεροδικείο έδρευε εντός της πόλης του Χάνδακα, ωστόσο – με μια δεύτερη ματιά – πιθανότατα μπορεί να ερμηνευτεί. Η ύπαιθρος του Χάνδακα βρισκόταν υπό οθωμανική κυριαρχία ήδη από το 1647, δηλαδή είκοσι δύο χρόνια περισσότερο από την πόλη. Μέσα στο διάστημα αυτό, οι πληθυσμοί της υπαίθρου σαφώς και θα είχαν εξοικειωθεί περισσότερο με το οθωμανικό δικαστικό σύστημα. Από την άλλη από τη στιγμή που ακόμα δεν έχουν εντοπιστεί σχετικά έγγραφα δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο οι κάτοικοι της πόλης του Χάνδακα να προσέφευγαν στο δικαστήριο του τοπικού πασά, που επίσης έδρευε στην πόλη τους.

Ενδιαφέρον έχει να εξετάσουμε κάθε κατηγορία παραβατικής συμπεριφοράς και να παρατηρήσουμε ποιες κυριαρχούσαν στην πόλη του Χάνδακα και ποιες στην ύπαιθρο του καζά. Από την εξέταση αυτή προκύπτει πως στην ύπαιθρο του καζά διαπράχθηκαν περισσότερες ανθρωποκτονίες, ζωοκλοπές και ελαφρώς περισσότερες βιαιοπραγίες, ενώ στην πόλη του Χάνδακα περισσότερες υπεξαίρεσεις. Κλοπές και υποθέσεις ηθικού περιεχομένου διαπράχθηκαν εξίσου στην ύπαιθρο και στην πόλη. Τέλος, η ιδιάζουσα περίπτωση της δράσης

¹³ Για τον οθωμανικό υπόκοσμο βλ. Marinos Sariyannis (2016), «“Neglected Trades”: Glimpses In to the 17th-Century Istanbul Underworld», *Turcica* 38 (2006), 155-179.

¹⁴ Για το ζήτημα των κοινωνικών ορίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλά και ευρύτερα στις αυτοκρατορίες βλ. Karen Barkey (2013), *Αυτοκρατορίες και διαφορετικότητα: Οι Οθωμανοί σε συγκριτικό πλαίσιο*, Μαρίνα Δημητριάδου (μτφρ.), Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

των χαϊνήδων αφορούσε αποκλειστικά την ύπαιθρο του καζά. Επομένως μπορούμε να ισχυριστούμε πως το ζήτημα της παραβατικότητας, όπως αυτή τουλάχιστον εμφανίζεται στις καταχωρίσεις του ιεροδικείου, δεν έχει χαρακτήρα αστικό ή της υπαίθρου. Έκνομες ενέργειες πραγματοποιούνταν σε όλο τον καζά περίπου στον ίδιο βαθμό.

Όσον αφορά τον αριθμό των υποθέσεων ανά ναχιγιέ τώρα: Η Πεδιάδα έρχεται πρώτη (29 υποθέσεις) και είναι ο μοναδικός ναχιγιές που εμφανίζει όλες τις κατηγορίες παραβατικών υποθέσεων. Η Πεδιάδα ήταν ο μεγαλύτερος ναχιγιές του καζά, ο πολυπληθέστερος, ο πιο πλούσιος, αλλά και ευρισκόμενος σε κοντινή απόσταση από την πόλη του Χάνδακα. Δεύτερος σε σειρά εμφάνισης έρχεται ο ναχιγιές Τεμένους (14 υποθέσεις). Αυτό οφείλεται τόσο στο ότι απείχε ελάχιστα από την πόλη του Χάνδακα όσο και στον μεγάλο αριθμό κατοίκων του. Τρίτος έρχεται ο ναχιγιές Μεραμπέλλου (13 υποθέσεις), αλλά με σχεδόν μονοθεματικό χαρακτήρα υποθέσεων, αφού η μεγάλη πλειονότητά τους αναφέρεται στο θέμα των χαϊνήδων. Από τους ναχιγιέδες με τον μικρότερο αριθμό καταχωρίσεων: πρώτοι έρχονται οι ναχιγιέδες Ρίζου και Σητείας (ανά 6 υποθέσεις), ακολουθεί ο ναχιγιές Ιεράπετρας (4 υποθέσεις) και τελευταίος ο ναχιγιές Πυργιώτισσας (3 υποθέσεις). Οι τέσσερις αυτοί ναχιγιέδες ήταν και οι πιο απομακρυσμένοι, φτωχοί και αραιοκατοικημένοι του καζά.¹⁵

Όσον αφορά τον αριθμό των υποθέσεων που έλαβαν χώρα εντός του αστικού ιστού του Χάνδακα πληροφορούμαστε ως προς τις δεκαέξι την ακριβή συνοικία όπου αυτές διαδραματίστηκαν. Έτσι η πολυπληθέστερη συνοικία του Χάνδακα, δηλαδή αυτή του τζαμιού της Βαλιδέ Σουλτάνας εμφανίζεται με τα υψηλότερα ποσοστά παραβατικών ενεργειών (7 υποθέσεις), ακολουθούμενη από τη συνοικία του τζαμιού του Μεγάλου Βεζίρη (3 υποθέσεις), που βρισκόταν σε μικρή απόσταση από το «εμπορικό» κέντρο της πόλης. Σε κάθε περίπτωση

ΝΑΧΙΓΙΕΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ
Πεδιάδα	29
Τέμενος	14
Μεραμπέλλο	13
Μαλεβίζι	9
Μονοφάτσι	8
Καινούργιο	7
Λασίθι	7
Ρίζο	6
Σητεία	6
Ιεράπετρα	4
Πυργιώτισσα	3
Μυλοπόταμος	3
ΣΥΝΟΛΟ	109

¹⁵ Μια πολύπλευρη ανάλυση των ναχιγιέδων του Χάνδακα δίδεται στο Greene, 2005, 102-145.

ΣΥΝΟΙΚΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ
Τζαμιού της Βαλιδέ Σουλτάνας	7
Τζαμιού του Μεγάλου Βεζίρη	3
Κεμέρ Αλτί	1
Τζαμιού Ιμπραήμ Πασά	1
Τζαμιού Μαχμούτ Κεχαγιά	1
Τζαμιού Μπαλτά Αχμέτ Αγά	1
Τζαμιού Ντεφντερντάρ Πασά	1
Τζαμιού Σερασκέρη Αχμέτ Πασά	1
ΣΥΝΟΛΟ	16

όμως ο αριθμός των αναφορών σε συγκεκριμένη συνοικία κρίνεται ως εξαιρετικά μικρός και έτσι μια τοπογραφία του εγκλήματος για την οθωμανική πόλη του Χάνδακα του 17ου αιώνα δεν είναι εφικτή.¹⁶

Ολοκληρώνοντας, πέρα από τις δικαστικές αρχές, καθώς και τους μηχανισμούς ελέγχου και καταστολής που ήταν ενεργοί στον Χάνδακα, προκύπτει από τις καταχωρίσεις του ιεροδικείου πως στον καζά Χάνδακα του 17ου αιώνα είχαν αρχίσει να εισδύουν οι οθωμανικές ηθικές αρχές και σταδιακά κέρδιζε έδαφος η οθωμανική αντίληψη των πραγμάτων και θεώρηση της κοινωνίας. Η οθωμανική θεώρηση των πραγμάτων που συχνά ομαδοποιούσε την ανηθικότητα με το έγκλημα, που έδινε μεγαλύτερο βάρος στο ίδιο το έγκλημα παρά στο από πού αυτό προερχόταν, που δεν σιγμάτιζε κάποια κοινωνική ομάδα ούτε ες αεί ούτε εκ των προτέρων και που διατηρούσε στην πράξη τα όριά της εύκαμπτα και ανοιχτά σε κάθε είδους κοινωνική μετακίνηση, είχε κάνει την εμφάνισή της στον πρώιμο οθωμανικό Χάνδακα.¹⁷

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γκιουλσούν Αϊβαλή, Ηλίας Κολοβός και Μαρίνος Σαρηγιάννης (2014), *Ιεροδικείο Ηρακλείου. Δεύτερος Κώδικας (1661-1665 και 1670-1671)*, Ελισάβετ Ζαχαριάδου (επιμ.), Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Αντώνης Αναστασόπουλος και Ελένη Γκαρά (1999), «Οθωμανικές αντιλήψεις περί εγκλήματος και τιμωρίας», *Μνήμων* 21 (1999), 37-54.

Μαρία Βαρούχα, Φωτεινή Χαιρέτη και Μαρίνος Σαρηγιάννης (2008), *Ιεροδικείο Ηρακλείου. Πέμπτος Κώδικας (1673-1675, 1688-1689)*, Ελισάβετ Ζαχαριάδου (επιμ.), Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

¹⁶ Για την πρώιμη οθωμανική πόλη του Χάνδακα βλ. Ελένη Καραντζίκου (2001), «Η οικιστική μορφή της πόλης του Χάνδακα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας», *Κρητολογικά Γράμματα* 17 (2001), 111-116· Greene, 2005, 146-185.

¹⁷ Για μια προσέγγιση της αντίληψης των Οθωμανών για την παραβατικότητα με βάση το κοινωνικό λεξιλόγιο βλ. Marinos Sariyannis (2005), «“Mob”, “Scamps” and Rebels in 17th Century Istanbul: Some Remarks on Ottoman Social Vocabulary», *International Journal of Turkish Studies* 11/1-2 (2005), 1-15.

- Ελένη Γκαρά (2001), «Δολοφόνοι και Δικαστές στην Οθωμανική Βέροια», *Ήμερος 1* (2001), 113-130.
- Ελισάβετ Ζαχαριάδου (2010), «Πρόσθετες παρατηρήσεις για τον πληθυσμό του Χάνδακα μετά την παράδοσή του», Ελισάβετ Ζαχαριάδου (επιμ.), *Ιεροδικείο Ηρακλείου. Τέταρτος Κώδικας, 1672-1674/1683-1686*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 21-33.
- Ελένη Καραντζίκου (2001), «Η οικιστική μορφή της πόλης του Χάνδακα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας», *Κρητολογικά Γράμματα 17* (2001), 111-116.
- Ελένη Καραντζίκου και Πηνελόπη Φωτεινού (2003), *Ιεροδικείο Ηρακλείου. Τρίτος Κώδικας (1669/73-1750/67)*, Ελισάβετ Ζαχαριάδου (επιμ.), Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Γιώργος Σαλακίδης (2004), *Η Λάρισα (Yenişehir) στα μέσα του 17ου αιώνα: Κοινωνική και οικονομική ιστορία μιας βαλκανικής πόλης και της περιοχής της με βάση τα οθωμανικά ιεροδικαστικά έγγραφα των ετών 1050-1052: 1650-1652*, Αθήνα, Σταμούλης.
- Μαρίνος Σαρηγιάννης (2008), «Η δικαστική οργάνωση και το ιεροδικείο του Χάνδακα στη νεοκατακτημένη Κρήτη», Ελισάβετ Ζαχαριάδου (επιμ.), *Ιεροδικείο Ηρακλείου. Πέμπτος Κώδικας (1673-1675, 1688-1689)*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 17-40.
- Μαρίνος Σαρηγιάννης, Γκιουλσούν Αϊβαλή, Φωτεινή Χαιρέτη και Πηνελόπη Φωτεινού (2010), *Ιεροδικείο Ηρακλείου. Τέταρτος Κώδικας, 1672-1674/1683-1686*, Ελισάβετ Ζαχαριάδου (επιμ.), Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Γιάννης Σπυρόπουλος (2014), *Κοινωνική, διοικητική, οικονομική και πολιτική διάσταση του οθωμανικού στρατού: οι γενίτσαροι της Κρήτης, 1750-1826*, Πανεπιστήμιο Κρήτης – Ρέθυμνο Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή [χ.ε.].
- Νικόλαος Σταυρινίδης (1975), *Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης, τ. Α΄ 1657-1672 (1067-1082)*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Νικόλαος Σταυρινίδης (1976), *Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης, τ. Β΄ 1672-1694 (1083-1105)*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Νικόλαος Σταυρινίδης (1978), *Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης, τ. Γ΄ 1694-1715 (1105-1127)*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Φωτεινή Χαιρέτη (2013-2014), «Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στο Ιεροδικείο του Χάνδακα. Ειδήσεις για το ναχιγιέ Μαλεβιζίου (1669-1689)», *Μνήμων 33* (2013-2014), 11-50.
- Ayşe Nükhet Adıyöce (2004), «Υποθέσεις αντιδικιών ανάμεσα σε Μουσουλμάνους από τα ιεροδικαστικά κατάστιχα του Ρεθύμνου κατά τον 17ο αιώνα», Μ. Βουγιουκαλάκη, Δ. Κάκος, Ε. Καλογεροπούλου, Π. Κροκίδας, Σ. Πούλιος (μτφρ.), *Κρητολογικά Γράμματα 19* (2004), 9-32.
- Antonis Anastasopoulos (2013), "Non-Muslims and Ottoman Justice(s?)", Jeroen Duindam, Jill Harries, Caroline Humfress και Nimrod Hurvitz (eds.), *Law and Empire: Ideas, Practices, Actors*, Leiden and Boston, Brill, 275-292.
- Karen Barkey (2013), *Αυτοκρατορίες και διαφορετικότητα: Οι Οθωμανοί σε συγκριτικό πλαίσιο*, Μαρίνα Δημητριάδου (μτφρ), Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Karen Barkey (2013), "Aspects of Legal Pluralism in the Ottoman Empire", Lauren Benton και Richard Ross (επιμ.), *Legal Pluralism and Empires, 1500-1850*, New York, New York Press, 83-107.
- Haim Gerber (1994), *State, society and law in Islam: Ottoman law in comparative perspective*, Albany, State University of New York Press.
- Haim Gerber (1981), "Sharia, Kanun and Custom in the Ottoman Law: The Court Records of 17th-Century Bursa", *IJTS 2/1* (1981), 131-147.
- Rossitsa Gradeva (2005), "On the Judicial Functions of Kadi Courts: Glimpses from Sofia in the 17th century", *Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit 5/2* (2005), 15-43.

- Molly Greene (2005), *Κρήτη: ένας κοινός κόσμος. Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στη Μεσόγειο των Πρώιμων Νεότερων Χρόνων*, Ελένη Γκαρά και Θέμιδα Γκέκου (μτφρ.), Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Ersin Gülsoy (2004), *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması 1645-1670*, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayını.
- Uriel Heyd (1973), *Studies in old Ottoman criminal law*, Oxford.
- Ronald Jennings (1975), "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records – The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18 (1975), 53-114.
- Ronald Jennings (1978), "Kadi, court and legal procedure in 17th c. Ottoman Kayseri: The kadi and legal system", *Studia Islamica* 48 (1978), 133-172.
- Eugenia Kermeli (2007), "The Right to Choice: Ottoman Justice vis-à-vis Ecclesiastical and Communal Justice in the Balkans, Seventeenth-Nineteenth Centuries", Andreas Christmann και Robert Gleave (eds.), *Studies in Islamic Law: A Festschrift for Colin Imber*, Oxford, 165-210.
- Sophia Laiou (2007), "Christian Women in an Ottoman World: Interpersonal and Family Cases Brought Before the *Shari'a* Courts During the Seventeenth and Eighteenth Centuries", A. Buturović – I. Schick (eds.), *Women in the Ottoman Balkans. Gender, Culture and History*, London, 243-271.
- İlber Ortaylı (2016), *Hukukve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadi*, İstanbul, Kronik.
- Leslie Peirce (2003), *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley, University of California Press.
- Najwa Al-Qattan (1999), "Dhimmi in the Muslim Court: Legal Autonomy and Religious Discrimination", *International Journal of Middle East Studies* 31, (1999), 429-444.
- Marinos Sariyannis (2016), "'Neglected Trades': Glimpses Into the 17th-Century Istanbul Underworld", *Turcica* 38 (2006), 155-179.
- Marinos Sariyannis (2005), "'Mob', 'Scamps' and Rebels in 17th Century Istanbul: Some Remarks on Ottoman Social Vocabulary", *International Journal of Turkish Studies* 11/1-2 (2005), 1-15.
- Dror Ze'evi (1998), "The Use of Ottoman Sharīca Court Records as a Source for Middle Eastern Social History: A Reappraisal", *Islamic Law and Society* 5/1 (1998), 35-56.